

بررسی و تحلیل زیارت وارث بر اساس جنبه‌های شش‌گانه مفهوم «تاریخ قدسی»^۱ هانری کربن

سید کمال کشیک‌نویس رضوی^۲

(تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۴/۰۵/۱۵ - تاریخ پذیرش مقاله: ۱۴۰۴/۰۸/۰۶)

چکیده

هانری کربن در مفهوم تاریخ قدسی، تصویری عمیق و چندبعدی از تاریخ روحانی ارائه می‌دهد که فراتر از تاریخ‌نگاری سنتی است. این رویکرد بر شش جنبه استوار است: ۱. سلسله‌مراتب روحانی انتقال دانش الهی از طریق پیامبران و اولیا؛ ۲. پیامدهای انسان‌شناختی بازتعریف رابطه انسان و امر الهی؛ ۳. زمان‌مندی چرخه‌ای و کیفی جایگزین زمان خطی؛ ۴. تمایز تاریخ مادی و روحانی؛ ۵. رویکرد هرمنوتیکی برای کشف لایه‌های معنوی وقایع؛ ۶. تداوم حقایق روحانی در طول تاریخ.

تاریخ قدسی، پلی میان مشهود و نامشهود است و با تخیل فعال و واسطه‌های معنوی، درک ژرف‌تری از واقعیت الهی ارائه می‌دهد. زیارت وارث، نمونه این رویکرد است که امام حسین (علیه السلام) را وارث معنوی پیامبران از آدم تا خاتم و نماد انسان کامل رسیده به یقین معرفی می‌کند. این زیارت، عاشورا را از رویداد مادی به حقیقت فراتاریخی و جاودانه ارتقا می‌دهد. با زبان تمثیلی و هرمنوتیکی، مخاطب را به تأمل در عمق معنوی عاشورا فرا می‌خواند. تأکید بر تداوم حقایق روحانی، عاشورا را بخشی از جریان بی‌پایان حقیقت

1. hiérophistoire

۲. دانش‌آموخته دکتری تاریخ و تمدن ملل اسلامی، دانشگاه فردوسی (مشهد)؛

keshiknevisrazavi.sayyedkamal@alumni.um.ac.ir

الهی نشان می‌دهد و آن را به‌الگوی معنوی برای پیوند انسان و امر قدسی تبدیل می‌کند.

کلید واژه‌ها: تاریخ قدسی، تشیع، زیارت وارث، هانری کربن.

مقدمه

ادبیات زیارت، به مجموعه‌ای از متون، گفتارها و اشعار مذهبی اشاره دارد که در ارتباط با آیین‌ها و مناسک زیارت نوشته شده‌اند. این نوع ادبیات، در بسیاری از فرهنگ‌ها و ادیان نقش مهمی دارد و به‌طور معمول، شامل دعاها، نیایش‌ها، توصیف تجربه‌های زیارتی و توصیه‌های اخلاقی و عرفانی است. ادبیات زیارت، می‌تواند در قالب نثر یا شعر باشد و بیشتر به زبان‌های مقدس یا رسمی هردین نگارش می‌شود.

در سنت اسلامی، ادبیات زیارت، شامل دعاها و زیارت‌نامه‌هایی است که زائران برای زیارت اماکن مقدس همچون مکه، مدینه یا حرم امامان شیعه می‌خوانند. این متون، علاوه بر داشتن جنبه‌های معنوی و دینی، به‌نوعی به‌عنوان ابزارهای تعلیمی و تربیتی برای زائران استفاده می‌شوند و آنها را با مفاهیم دینی و فرهنگی و هویتی‌شان آشنا می‌کنند. این نوع ادبیات همچنین به‌توصیف اهمیت اماکن مقدس، فضائل زیارت و تجربه‌های شخصی و عرفانی زائران در این سفرها می‌پردازد و از دیرباز تا به امروز، بخش مهمی از میراث فرهنگی و دینی جوامع مذهبی مختلف بوده است.

زیارت وارث در قالب یک خطابه روحانی، امام حسین (ع) را وارث پیامبران بزرگی همچون نوح، ابراهیم، موسی و عیسی (ع) معرفی می‌کند. این وارث نه تنها بر اساس نسب، بلکه به‌دلیل ادامه مسیر معنوی و الهی آنان است. این زیارت، همچنین بر مفاهیمی مانند اخلاص، ایثار، مبارزه با ظلم و ادامه سنت الهی در زمین تأکید دارد. از سوی دیگر، در زیارت وارث، به جایگاه والای امام حسین (ع) به‌عنوان شهید کربلا و نماد مقاومت در برابر ظلم پرداخته می‌شود و پیروان وی را به حفظ راه و هدف ایشان دعوت می‌کند.

خواندن زیارت وارث، به‌ویژه در روزهای خاصی مانند روز عرفه یا شب جمعه، مستحب دانسته شده است. علما معتقدند این زیارت، علاوه بر اثر معنوی و روحی،

انسان را به تأمل درباره فلسفه شهادت و مسئولیت فردی و اجتماعی دعوت می‌کند. زیارت وارث، راهی است برای تجدید عهد با امام حسین (ع) و ارتقاء سطح معنوی و اخلاقی در زندگی روزمره.

هانری کربن (۱۹۷۸-۱۹۰۳) از برجسته‌ترین شرق‌شناسان و فیلسوفان غربی، سال‌های زیادی از عمر خود را در ایران، صرف پژوهش درباره عرفان و فلسفه اسلامی کرد و انجمن ایران‌شناسی فرانسه را در ایران بنیان نهاد. او که تألیفات و ترجمه‌های متعددی در زمینه فلسفه و کلام شیعی به زبان فرانسوی دارد، مجموعه‌ای ارزشمند از آثار عرفانی و فلسفی مفاخر ایرانی را گردآوری کرد. کربن با نگاه فلسفی عمیق، انسان را در ابعاد مادی و معنوی و در عالم غیب و شهود بررسی می‌کرد و خود را مستشرق نمی‌دانست، بلکه فیلسوفی سیار می‌نامید (کربن، ۱۳۷۷: ۵۴). پیش از ورود به ایران، او با اندیشمندانی چون هایدگر آشنا شد و نخستین ترجمه فرانسوی «وجود و زمان» هایدگر را به سرانجام رساند. این آشنایی، باعث شد که او از رویکرد پدیدارشناسی و هرمنوتیک برای فهم عرفان اسلامی بهره بگیرد (موسوی گیلانی، ۱۳۸۵: ۲۹-۷۵). کربن تصریح کرده است که آنچه در آثار هایدگر می‌جست، در متافیزیک ایرانی - اسلامی می‌یافت (شایگان، ۱۳۷۱: ۶۶). استاد دیگر او، لوئی ماسینیون، با پژوهش‌هایش درباره عرفان اسلامی و معرفی سهروردی به کربن، در تحول فکری او نقشی کلیدی داشت. کربن با تکیه بر این آموزه‌ها، به کشف قلمروهای ناشناخته الهیات و فلسفه شیعی پرداخت.

اولین تماس کربن با جهان اسلام در دوران تحصیل در استانبول و در خلال جنگ جهانی دوم رخ داد. او در ۱۹۵۴ جانشین ماسینیون در مدرسه عملی پژوهش‌های عالی شد و نیمی از سال را در پاریس و نیمی دیگر را در ایران، که آن را خانه معنوی خود می‌دانست، سپری کرد. او، همچنین در جلسات سالانه ارانوس با پژوهشگرانی چون میرچا الیاده مشارکت داشت و در ۱۹۷۴، مرکز بین‌المللی پژوهش‌های تطبیقی معنویت را تأسیس کرد (Laude, 11-13). کربن که از اندیشمندانی، چون اتین ژیلسون اثرپذیری زیادی داشت، ۳۰۵ اثر منتشرشده تا زمان مرگش دارد که نشان‌دهنده تلاش مداوم او در ترکیب فلسفه غربی و اسلامی است (Jambet, p.345-360). این تلاش‌ها، او را به یکی از

پیشگامان درک تطبیقی فرهنگ‌های معنوی تبدیل کرد.

زیارت وارث، یکی از زیارت‌نامه‌های مشهور و معتبری است که در فرهنگ اسلامی، به‌ویژه در میان شیعیان، جایگاه ویژه‌ای دارد. این زیارت، به‌طور خاص به زیارت امام حسین (علیه السلام) اختصاص دارد و در آن، امام حسین (علیه السلام) به‌عنوان وارث انبیای بزرگ الهی مورد خطاب قرار می‌گیرد. این متن عرفانی - مذهبی، افزون بر بازگوکردن فضائل و مقام معنوی امام حسین (علیه السلام)، پیوند عمیق او با تاریخ قدسی و رسالت انبیا را برجسته می‌سازد.

زیارت وارث در منابع کهن اسلامی نقل شده و یکی از ادعیه مأثوری است که در کتاب‌های حدیثی معتبر شیعه، همچون مصباح المتعجل شیخ طوسی و کامل الزیارات ابن قولویه ثبت شده است. گفته می‌شود که این زیارت، از امام صادق (علیه السلام) نقل شده و از لحاظ سند، مورد اعتماد علمای بزرگ شیعه بوده است.

زیارت وارث به‌دلیل اسناد معتبر و محتوای غنی خود، یکی از زیارت‌نامه‌های مستند به‌شمار می‌رود. در این زیارت، علاوه بر استفاده از آموزه‌های قرآنی، مضامین مرتبط با حدیث و مفاهیم عمیق کلامی و عرفانی به‌چشم می‌خورد. بسیاری از علمای شیعه، مطالعه و قرائت این زیارت را به‌عنوان متنی مملو از آموزه‌های اعتقادی توصیه کرده‌اند.

بیان مسئله

مطالعه زیارت وارث از منظر جنبه‌های شش‌گانه تاریخ قدسی هانری کربن، فرصتی برای تحلیل عمیق‌تر روابط میان منبع الهی و انسان در چارچوب سلسله‌مراتب روحانی فراهم می‌آورد. این سلسله‌مراتب، شامل پیامبران و اولیا واسطه‌هایی حیاتی برای انتقال دانش روحانی و پیونددهنده تجارب معنوی در طول تاریخ هستند. زیارت وارث، با تأکید بر نقش امام حسین (علیه السلام) به‌عنوان وارث معنوی پیامبران، درکی تازه از این زنجیره انتقالی ارائه می‌دهد. باوجود این، نگرش سلسله‌مراتبی کربن ممکن است به‌نظر، نخبه‌گرایانه بیاید و اهمیت تجربه روحانی فردی را در بیرون از چارچوب‌های رسمی کم‌رنگ جلوه دهد.

انسان‌شناسی کربنی نیز که در زیارت وارث بازتاب یافته است، بر آگاهی روحانی و نقش تخیل فعال در آشکارسازی حقایق تأکید دارد. این ویژگی در توصیف امام حسین (ع) به عنوان انسانی کامل که نماد پیوند میان جهان مادی و الهی است، دیده می‌شود. هرچند این رویکرد، درک عمیق‌تری از طبیعت انسان و رابطه او با منبع الهی ارائه می‌دهد، ممکن است گاهی بیش از حد، انتزاعی به نظر برسد و با واقعیت‌های اجتماعی ملموس هم‌خوانی نداشته باشد.

زیارت وارث همچنین با پذیرش درکی چرخه‌ای و غیرخطی از زمان، عاشورا را به حقیقتی فراتاریخی و جاودانه ارتقا می‌دهد. این نگاه، هم‌راستا با مفهوم تاریخ قدسی کربن، فهم وقایع روحانی را از محدودیت‌های زمان و مکان رها می‌سازد. با وجود این، چنین برداشتی ممکن است درک تاریخی سستی را با چالش‌هایی روبه‌رو کند و تمایز میان رویدادهای واقعی و تفاسیر روحانی آن‌ها را دشوار سازد.

این پژوهش با تحلیل زیارت وارث بر اساس تاریخ قدسی، می‌کوشد درکی جامع‌تر از مفاهیم سلسله‌مراتب روحانی، انسان‌شناسی معنوی و زمان فراتاریخی ارائه دهد و ضمن شناسایی قوت‌ها و ضعف‌های این رویکرد، راه‌حلی برای بهبود درک معاصر از این مفاهیم ارائه کند.

پیشینه پژوهش

مفهوم «تاریخ قدسی» در اندیشه هانری کربن به عنوان رویکردی فلسفی و هرمنوتیکی به تاریخ، فضایی برای تأمل بر رابطه انسان با زمان حقیقت و معنویت فراهم می‌کند. زیارت وارث به عنوان یکی از متون برجسته اسلامی، به واسطه انطباق با اصول معرفتی و معنوی در قرآن و حدیث، بستری مناسب برای تحلیل از منظر این مفهوم ارائه می‌دهد. پیشینه پژوهش در این زمینه، نشان می‌دهد که تحلیل زیارت وارث در چارچوب مفاهیم الهیاتی و فلسفی، مانند ولایت، امامت، و تداوم حقایق روحانی، به غنای معنوی و تاریخی این متن می‌افزاید و آن را به مثابه الگویی برای درک تاریخ قدسی تفسیر می‌کند. این پژوهش‌ها، با تمرکز بر ابعاد مختلف این زیارت، زمینه‌ای

برای بررسی آن بر اساس جنبه‌های شش‌گانه مفهوم تاریخ قدسی کربن فراهم کرده‌اند.

۱. «مطالعه الزامات بینش کربن درباره ولایت» (وکیلی و کاظم‌پور، ۱۳۹۷)، به مقایسه دو رویکرد فراتاریخی کربن و تاریخی‌گری در فهم آموزه ولایت پرداخته‌اند. کربن، ولایت را باطنی‌ترین وجه تشیع می‌داند، نه یک‌پدیده اجتماعی خاص. این رویکرد با استناد به آموزه‌های پیامبرشناسی و امام‌شناسی، مفهومی قدسی و همیشگی برای ولایت ارائه می‌دهد که از نقد به تاریخ‌مندی به دلیل نادیده‌گرفتن اصول خداشناسی و فلسفی دینی متمایز است.^۱

۲. «هانری کربن و علم فرهنگ معنوی» (پارسانیا و وکیلان، ۱۳۹۳)، به طرح نظریه دانش فرهنگ معنوی کربن می‌پردازند و بیان می‌کنند که کربن با الهام از فلسفه اشراقی و پدیدارشناختی، دانش فرهنگی متفاوتی را ایجاد کرده که به سنت دینی و مصون از تاریخ‌گرایی وابسته است. این پژوهش با معرفی ویژگی‌های متمایز فرهنگ معنوی در فلسفه اسلامی، کربن را به عنوان مرجع مهمی در نقد مدرنیته و بررسی هنر و عرفان معرفی می‌کند.^۲

۳. «امکان گفت‌وگوی اسلام و مسیحیت از دیدگاه کربن» (قاسمی، ۱۳۹۲)، نیز در راستای تلاش‌های کربن برای ایجاد هم‌زیستی و گفت‌وگو میان ادیان است. در این مقاله، استفاده کربن از هرمنوتیک فلسفی و پدیدارشناسی برای کشف معنای باطنی دین و ایجاد بستری برای هم‌زیستی بین پیروان ادیان به عنوان ابزاری برای تفاهم معرفی شده است.^۳

۴. «نظریه فراتاریخ در اندیشه هانری کربن» (علم‌الهدی و همکاران، ۱۳۹۶)، به بررسی عمیق‌تری از مفهوم فراتاریخ می‌پردازند و نشان می‌دهند که کربن با تأثیر از آموزه‌های

۱. وکیلی، هادی و فرشته کاظم‌پور (۱۳۹۷)، «الزامات بینش هانری کربن درباره ولایت در روش مطالعه تاریخی اسلام

(بررسی دو رویکرد تاریخ قدسی و تاریخ‌مندی فهم دین)، نقد و نظر، سال ۲۳، شماره ۱، ص ۱۲۰-۱۴۳.

۲. پارسانیا، حمید و سیدآرش وکیلان (۱۳۹۳)، «هانری کربن و تمهید علم فرهنگ معنوی»، دین و سیاست فرهنگی، سال ۱، شماره ۳، ص ۳۳-۶۳.

۳. قاسمی، اعظم (۱۳۹۲)، «اسلام و مسیحیت؛ امکان گفت و گوی دو مکتب از دیدگاه هانری کربن»، معرفت ادیان، شماره ۱۵، ص ۴۰-۵۹.

هوسرل و هایدگر، تاریخی که فراتر از ربط علی و معلولی حوادث باشد، تفسیر می‌کند. در این دیدگاه، تاریخ صرفاً روایت وقایع نیست، بلکه امتدادی از عالم مثال و نمادی از روابط معنوی است که از طریق فلسفه و عرفان ایرانی - اسلامی قابل تفسیر است.^۱

۵. «قانون رازداری» (Darmon, 2007)، با رویکردی مشابه به مفهوم تاریخ قدسی در سنت یهودی و ارتباط آن با آیین‌های دینی پرداخته و با اقتباس از دیدگاه کرین، پیوند میان تاریخ قدسی و آیین‌های مذهبی را بازخوانی کرده است. این پژوهش، تأثیر اندیشه کرین بر رویکردهای فراتاریخی در تحلیل مناسک مذهبی یهودی را به‌روشنی بیان می‌کند.^۲

۶. «مستندات قرآنی و روایی زیارت وارث» (الموسوی، ۱۴۰۱)، به بررسی مستندات قرآنی و حدیثی زیارت وارث پرداخته است. نویسنده، اوصاف ذکرشده برای انبیا و ائمه در این زیارت را با آیات قرآن و احادیث تطبیق داده و نشان داده که این زیارت از حیث انطباق با آموزه‌های دو منبع مهم اسلامی، قرآن و حدیث، متنی غنی و معتبر است. در پژوهش حاضر، رویکرد موسوی در استناد به منابع قرآنی و حدیثی، مبنایی برای تفسیر تاریخی و قدسی متن زیارت وارث به‌شمار می‌آید.^۳

۷. «امامت و جایگاه آن با تکیه بر زیارت‌نامه‌های آل یاسین، وارث، اربعین و امین‌الله» (زارعی، ۱۳۹۷)، بر محور امامت در زیارت‌نامه‌های مهم از جمله زیارت وارث، تمرکز دارد. زارعی با استفاده از روش توصیفی - تحلیلی، جنبه‌های بیرونی و درونی زیارت‌نامه‌ها را بررسی و ارتباط آن‌ها با مفاهیمی، همچون عصمت، علم، تولی و تبری را تحلیل کرده است. این پژوهش، زمینه‌ساز رویکردی هرمنوتیکی به مفاهیم زیارت‌نامه‌هاست که در پژوهش حاضر نیز با مفهوم تاریخ قدسی تطبیق داده می‌شود.^۴

۱. علم‌الهدی، سیدعلی و همکاران (۱۳۹۶)، «تبیین نظریه فراتاریخ در اندیشه هانری کرین»، تاریخ فلسفه، سال ۷، شماره ۴، ص ۸۳-۱۰۴.

2. Julien Darmon, La loi du secret : la kabbale comme source de halakha chez r. Joseph Caro et les décisionnaires séfarades ultérieurs, Direction : Charles Mopsik, Danièle Hervieu-Léger, Régine Azria, Thèse de doctorat, Sociologie, Paris, EHESS, 2007.

۳. الموسوی، سیدعلی (۱۴۰۱ش)، «مستندات قرآنی و روایی زیارت وارث»، استاد راهنما: کریم پور قراملکی، جامعه المصطفی العالمیه.

۴. زارعی، پروانه (۱۳۹۷)، «امامت و جایگاه آن با تکیه بر زیارت‌نامه‌های آل یاسین، وارث، اربعین و امین‌الله»، استاد راهنما: جمال فرزندوحی استاد مشاور: عبدالله غلامی، دانشگاه رازی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.

۸. «تقابل دین و دنیا در نهضت امام حسین (علیه السلام)» (انصاری، ۱۳۹۷)، به موضوع تقابل دین و دنیا در نهضت امام حسین (علیه السلام) پرداخته و زیارت وارث را به عنوان متنی نمادین برای امتداد راه انبیا معرفی کرده است. این رویکرد در پژوهش حاضر، با مفهوم «تداوم حقایق روحانی» کربن هم‌پوشانی دارد، به‌ویژه در تحلیل ارتباط میان جریان حق و باطل و حضور امام حسین (علیه السلام) به عنوان وارث انبیا بهره گرفته می‌شود.^۱
 ۹. «تجلی نهضت عاشورا در هنر قدسی ایران» (هراتی، ۱۳۷۳)، به بازنمایی نهضت عاشورا در هنر قدسی ایران پرداخته و زیارت وارث را به عنوان بازنماینده تاریخ قدسی در بطن هنر مورد اشاره قرار داده است. این پژوهش، جایگاه نمادهای زیارت وارث را در ایجاد یکروایت قدسی از تاریخ آشکار می‌کند و در پژوهش حاضر برای بررسی جنبه‌های هنری و تجلیات قدسی نهضت عاشورا مفید است.^۲
 ۱۰. «سنت تعمیم» (آصفی، ۱۳۹۶)، به مفهوم سنت تعمیم و ارتباط آن با مفاهیم دینی پرداخته است. زیارت وارث نیز با اشاره به استمرار صفات انبیا و اولیا در شخصیت امام حسین (علیه السلام)، نمود بارزی از این سنت است. این پژوهش، مبنای مناسبی برای تحلیل مفهوم «فراروی از زمان» در اندیشه کربن است که در زیارت وارث تبلور یافته است.^۳
- مطالعات پیشین درباره زیارت وارث و ارتباط آن با اندیشه‌های هانری کربن، باوجود تلاش‌های ارزشمند، با محدودیت‌هایی همراه هستند که به بررسی انتقادی نیاز دارند. نخست، در بسیاری از این پژوهش‌ها، تمرکز بر جنبه‌های جزئی، مانند ولایت، امامت، یا مستندات قرآنی و حدیثی غالب بوده و ارتباط آن‌ها با ساختار کلی زیارت و مفهوم تاریخ قدسی به صورت جامع بررسی نشده است؛ برای نمونه، در پژوهش «مستندات قرآنی و روایی زیارت وارث»، با وجود استنادهای دقیق به منابع دینی، ابعاد فلسفی و هرمنوتیکی که می‌توانند زیارت وارث را در چارچوب تاریخ قدسی تبیین کنند، کمتر مورد توجه قرار گرفته‌اند.

۱. انصاری، علیرضا (۱۳۹۷)، «تقابل دین و دنیا در نهضت امام حسین (ع)»، ره توشه، شماره ۱۱۰، ۷۳-۸۷.

۲. هراتی، محمد مهدی (۱۳۷۳)، «تجلی نهضت عاشورا در هنر قدسی ایران»، کیهان فرهنگی، شماره ۱۱۱، ۴۶-۴۹.

۳. آصفی، محمد مهدی (۱۳۹۶)، «سنت تعمیم»، مجله مبلغان، شماره ۲۱۷، ص ۱۲-۲۱.

ثانیاً، برخی آثار، مانند «تقابل دین و دنیا در نهضت امام حسین (ع)» و «تجلی نهضت عاشورا در هنر قدسی ایران»، هرچند بر وجوه قدسی زیارت وارث تأکید دارند، اما پیوند میان این جنبه‌ها و نظریه فراتاریخ کربن، به‌ویژه در زمینه نقش سلسله‌مراتب روحانی و فراروی از زمان، به‌طور کامل روشن نشده است. این نقص به‌دلیل عدم تعمق کافی در آموزه‌های فلسفی کربن و نحوه انطباق آن‌ها با مفاهیم اسلامی است. در نهایت، محدودیت در تنوع رویکردهای تحلیلی و ابزارهای پژوهشی، قابل مشاهده است. بسیاری از پژوهش‌ها بر روش‌های توصیفی و تحلیل‌های متن‌محور متکی‌اند و کمتر از ابزارهای میان‌رشته‌ای، مانند جامعه‌شناسی دین، انسان‌شناسی یا مطالعات تطبیقی برای تقویت تحلیل‌های خود بهره برده‌اند. پژوهش حاضر با تأکید بر شش جنبه اصلی مفهوم تاریخ قدسی و تطبیق آن با ساختار زیارت وارث، می‌کوشد این خلأها را برطرف کند و تحلیلی جامع‌تر و چندلایه ارائه دهد.

بررسی جنبه‌های اساسی مفهوم تاریخ قدسی و پیوند آن با زیارت وارث

الف. نقش سلسله‌مراتب روحانی

کربن در مفهوم تاریخ قدسی بر سلسله‌مراتبی روحانی تأکید می‌کند که نقش واسطه‌ای میان حوزه‌های الهی و انسانی را ایفا می‌کند. این سلسله‌مراتب که شامل پیامبران و اولیا می‌شود در انتقال دانش روحانی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است و به‌عنوان واسطه‌هایی معنوی برای هدایت انسان‌ها عمل می‌کنند (Corbin, En Islam iranien, p.133). این انتقال از طریق زنجیره انتقالی ممکن می‌شود و به‌گونه‌ای است که تجربه‌های روحانی در طول نسل‌ها به‌یکدیگر پیوند می‌یابند (Corbin, Creative Imagination in the Sūfism, of Ibn 'Arabī, p.36). از این دیدگاه، تنها از طریق تاریخ قدسی است که شخصیت‌های روحانی، چه آسمانی و چه زمینی، به‌معنای واقعی خود دست می‌یابند؛ زیرا این رویکرد به‌فهم بُعد روحانی رویدادهای تاریخی و رای ظاهر آنها، کمک شایانی می‌کند (Corbin, Swedenborg & Esoteric Islam, p.125).

در این چارچوب، مفهوم دعوت یا تاریخ روحانی بشر نیز جایگاه ویژه‌ای می‌یابد؛ زیرا پیوند مستقیمی میان عمل روحانی راهبران و تحقق نقشه الهی ایجاد می‌کند (Corbin, Swedenborg). این نگرش سلسله‌مراتبی، هرچند به‌طور دقیق در نظام فکری کربن جای دارد، ممکن است به‌چشم برخی بیش از حد نخبه‌گرا و دست‌نیافتنی جلوه کند؛ زیرا ارزش تجربه‌های روحانی فردی را خارج از این ساختار رسمی کاهش می‌دهد.

هانری کربن، تاریخ قدسی را به‌عنوان زنجیره‌ای از انتقال دانش الهی از طریق واسطه‌های معنوی می‌بیند. این سلسله‌مراتب، شامل پیامبران، امامان و اولیای الهی است که به‌عنوان واسطه‌هایی میان خدا و انسان عمل می‌کنند. زیارت وارث به‌طور دقیق، این زنجیره را نشان می‌دهد و امام حسین (علیه السلام) را در ادامه این سلسله به‌عنوان وارث معنوی همه پیامبران و رهبران الهی معرفی می‌کند.

«السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا وَارِثَ آدَمَ صَفْوَةَ اللَّهِ»^۱ این عبارت، نشان‌دهنده انتساب امام حسین (علیه السلام) به‌آدم به‌عنوان نخستین انسان برگزیده الهی است که آغازگر سلسله معنوی تاریخ قدسی است.

«السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا وَارِثَ نُوحٍ نَبِيِّ اللَّهِ». نوح به‌عنوان نماد صبر و مقاومت در برابر جاهلیت زمانه، یکی از ستون‌های تاریخ قدسی است که امام حسین (علیه السلام) وارث آن معرفی می‌شود.

«السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا وَارِثَ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلِ اللَّهِ». امام حسین (علیه السلام) وارث خلیل‌الله معرفی شده که نماد تسلیم کامل در برابر خدا و تجلی ایمان و توحید در تاریخ قدسی است.

«السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا وَارِثَ مُحَمَّدٍ حَبِيبِ اللَّهِ». این بخش، امام حسین (علیه السلام) را ادامه‌دهنده راه پیامبر اسلام (صلی الله علیه و آله) و حامل نهایی رسالت الهی معرفی می‌کند.

این عبارات، نشان‌دهنده پیوستگی میان امام حسین (علیه السلام) و سلسله‌ای از پیامبران است که همگی حاملان وحی الهی بوده‌اند. این انتقال معنوی، بر اساس مفهوم زنجیره انتقالی

۱. در این مقاله از متن زیارتی که در کتاب مصباح المتعبد (شیخ طوسی، ج ۲، ص ۷۱۷-۷۲۴) آمده، استفاده شده است.

هانری کربن رخ می‌دهد که واسطه‌های روحانی، معارف الهی را در طول زمان به انسان منتقل می‌کنند. زیارت وارث با تأکید بر این سلسله‌مراتب، امام حسین (ع) را وارث ویژگی‌ها و رسالت معنوی آنان معرفی می‌کند و به مخاطب یادآوری می‌کند که حادثه عاشورا صرفاً یک رویداد تاریخی نیست، بلکه بخشی از یک جریان معنوی جهانی و ابدی است.

(ب) پیامدهای انسان‌شناختی

تاریخ قدسی، تصویری نوین از طبیعت انسان و پیوند او با منبع الهی ارائه می‌کند و مفاهیم انسان‌شناختی سنتی را به چالش می‌کشد (Corbin, En Islam iranien, p.136). این دیدگاه، بر اهمیت آگاهی روحانی در آشکارسازی حقایق پنهان تأکید دارد (Corbin, Spiritual Body and ..., p.XXVII). در اینجا، رابطه میان اشیاء ملموس و روحی که آنها را درک می‌کند، همچون ترکیبی اساسی پدیدار می‌شود که به‌طور بنیادین درک و تفسیر واقعیت را شکل می‌دهد. در این رهیافت، تخیل فعال نقش مهمی در فهم جهان دارد (Corbin, le livre de la sagesse orientale, p.517). انسان‌شناسی کربن بر این ایده استوار است که وجود واقعی برای ذهن جست‌وجوگر تنها در سطح روحانی معنا پیدا می‌کند؛ به‌گونه‌ای که بدن مادی با جنبه‌های تاریکی و منفی‌گرایی مرتبط است (Corbin, History of Islamic Philosophy, p.47). هرچند این نگرش، عمیق به‌نظر می‌رسد، گاهی بیش از حد انتزاعی و دور از واقعیت‌های اجتماعی ملموس به‌نظر می‌رسد و ممکن است در برابر دیدگاه‌های جامع‌نگر و معاصر دچار چالش شود.

در تاریخ قدسی، انسان نه صرفاً یک موجود مادی، بلکه واسطه‌ای برای درک حقایق الهی است. زیارت وارث نیز بر ویژگی‌های معنوی امام حسین (ع) تأکید دارد که نشان‌دهنده تصویری کامل از انسان است که در پیوند با منبع الهی، به‌حقیقتی والاتر دست‌یافته است.

«أَشْهَدُ أَنَّكَ قَدْ أَقَمْتَ الصَّلَاةَ وَآتَيْتَ الزَّكَاةَ وَأَمَرْتَ بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَيْتَ عَنِ الْمُنْكَرِ».

امام حسین (ع) در اینجا به‌عنوان انسانی کامل که وظایف الهی و اجتماعی خود را

به‌بهترین نحو انجام داده است، معرفی می‌شود.

«وَ أَطَعْتَ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ حَتَّى أَتَاكَ الْيَقِينُ». امام حسین (ع) در نهایت تسلیم اراده الهی بود و به مرحله یقین و کمال دست یافت.

«أَشْهَدُ أَنَّكَ كُنْتَ نُورًا فِي الْأَصْلَابِ الشَّامِخَةِ وَ الْأَرْحَامِ الْمُطَهَّرَةِ». این توصیف، امام را به عنوان انسانی برگزیده که از هر آلودگی مادی و معنوی دور است، مطرح می‌کند.

«أَشْهَدُ أَنَّكَ الْإِمَامُ الْبَرُّ التَّقِيُّ الرَّضِيُّ الرَّكِيُّ». این عبارت، نشان‌دهنده صفات والای امام حسین (ع) است که او را به الگویی انسان کامل تبدیل کرده است.

در تاریخ قدسی، انسان‌شناسی کربنی براهمیت آگاهی روحانی و تخیل فعال تأکید دارد. زیارت وارث این دیدگاه را تقویت می‌کند؛ زیرا امام حسین (ع) را نمونه‌ای از انسان کامل و واسطه‌ای میان جهان مادی و الهی معرفی می‌کند. این تصویر الهام‌بخش، مخاطب را تشویق می‌کند تا معنویت و کمال را در زندگی خود دنبال کند.

ج) فراسوی زمان

بنا به گفته کربن تاریخ قدسی، مفهوم زمان را به گونه‌ای متفاوت از درک معمول خطی آن به تصویر می‌کشد. رویدادهای روحانی در یک‌الگوی پیشرفت خطی قرار نمی‌گیرند، بلکه در حوزه‌ای هستند که گذشته، حال و آینده را به طور هم‌زمان در بر می‌گیرد (Corbin, En Islam iranien, p.122). این بُعد چرخه‌ای از زمان، درک عمیق‌تری از رویدادهای روحانی که خارج از چارچوب زمانی معمول رخ می‌دهند، فراهم می‌کند. از این دیدگاه، زمان نه به صورت کمی، بلکه به گونه‌ای کیفی و چرخه‌ای دیده می‌شود (Corbin, Spiritual Body and ..., p.266). این رویکرد، کمک می‌کند تا تاریخ به عنوان مرحله‌ای برای گذار به ادوار روحانی جدید در نظر گرفته شود (Corbin, Spiritual Body and ..., p.33).

افزون بر این، در تاریخ قدسی بُعد عمودی زمان نیز مطرح است که الگوی الهی یا آسمانی را تصدیق می‌کند که رویدادهای زمینی را هدایت می‌کند (Corbin, Temple and Contemplation, p.296). این دیدگاه، امکان تفسیر تمثیلی از تاریخ را فراهم می‌سازد که رویدادها را به عنوان تجلی حقایق عمیق‌تر روحانی می‌بیند. هرچند این برداشت

غیرخطی از زمان از دید نظری بسیار جذاب است، اما می‌تواند چالش‌هایی را در زمینه‌ی درک تاریخی سستی ایجاد کند. هانری کربن زمان را در تاریخ قدسی به صورت چرخه‌ای و کیفی در نظر می‌گیرد. زیارت وارث نیز با رویکردی مشابه، امام حسین (ع) را به عنوان حقیقتی فراتاریخی و ابدی معرفی می‌کند که ورای زمان و مکان قرار دارد. «أَشْهَدُ أَنَّكَ كُنْتَ نُورًا فِي الْأَصْلَابِ الشَّامِخَةِ وَالْأَرْحَامِ الْمُطَهَّرَةِ». به وجود نوری امام حسین (ع) در نسل‌های پیشین و جایگاه ابدی او در تاریخ قدسی اشاره دارد. «وَأُطْعَتِ اللَّهُ وَرَسُولُهُ حَتَّى أَتَاكَ الْيَقِينُ». نشان‌دهنده پایان زندگی دنیوی امام و ورود او به مرحله‌ای از زمان که فراتر از درک مادی است.

«صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَعَلَى أَرْوَاحِكُمْ وَعَلَى أَجْسَادِكُمْ وَعَلَى أَجْسَامِكُمْ وَعَلَى شَاهِدِكُمْ وَعَلَى غَائِبِكُمْ». نشان‌دهنده تداوم حضور معنوی امام در هر زمان و مکان است. «وَأَجْعَلْنِي مَعَكُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ». تأکید دارد بر این که پیوند معنوی با امام حسین (ع) به زمان و مکان خاصی محدود نمی‌شود.

این عبارات، نشان‌دهنده فهم غیرخطی زمان در زیارت وارث است. امام حسین (ع) به عنوان حقیقتی ابدی معرفی شده است که حضور معنوی او در گذشته، حال و آینده جریان دارد. این دیدگاه با مفهوم چرخه‌ای زمان کربن هماهنگ است و نشان می‌دهد که عاشورا بخشی از یک الگوی معنوی جاودانه است.

د) تاریخ روحانی و مادی

تاریخ قدسی، تمایزی میان تاریخ روحانی و مادی قائل است. کربن معتقد است که وقایع روحانی از زمان و مکان مادی فراتر می‌روند و در جهانی با بُعد ابدیت جای دارند (Corbin, En Islam iranien, p.122). این تمایز بر این واقعیت اشاره دارد که حقایق روحانی از تغییرات زمانی که تاریخ مادی را شکل می‌دهند، مستقل هستند. مفهوم جهان میانجی^۱ در این تمایز نقش کلیدی دارد و به عنوان پلی میان قلمروهای الهی و مادی عمل می‌کند (Corbin, Creative Imagination in the Sūfism of Ibn 'Arabī, p.96). این جهان به ارتباط

1. mundus imaginalis

با حقیقت‌های روحانی و تجربه‌های الهی امکان ظهور می‌دهد و نمایانگر پیوند بین ابعاد مادی و روحانی وجود است.

تاریخ دنیوی، صرفاً بر موفقیت‌های انسانی تمرکز دارد و پیشرفت خطی بدون معنای روحانی را دنبال می‌کند، در حالی که تاریخ قدسی به‌ریشه‌های ماوراءالطبیعی تاریخ می‌پردازد (Corbin, Temple and Contemplation, p.332). این تمایز، هرچند قابل فهم است، اما ممکن است درک پویایی‌های پیچیده میان این دو بُعد را در تجربه انسانی نادیده بگیرد.

هانری کربن در تاریخ قدسی، میان تاریخ مادی (دنیوی) و تاریخ روحانی (الهی) تمایز قائل می‌شود؛ تاریخ مادی در چارچوب زمان و مکان محدود است، درحالی که تاریخ روحانی فراتر از این قیود عمل می‌کند و حقیقت‌های معنوی را در خود جای می‌دهد. زیارت وارث به‌وضوح از این تمایز بهره می‌برد تا واقعه عاشورا را نه تنها به‌عنوان رویدادی تاریخی، بلکه به‌عنوان حقیقتی روحانی و الهی معرفی کند.

«أَشْهَدُ أَنْكَ كُنْتَ نُورًا فِي الْأَصْلَابِ الشَّامِخَةِ وَالْأَرْحَامِ الْمُطَهَّرَةِ». امام حسین (ع) را به‌عنوان حقیقتی ماورایی معرفی می‌کند که وجود او از هرآلودگی تاریخی یا مادی مبرا بوده است.

«السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا ثَارَ اللَّهِ وَابْنَ ثَارِهِ». مفهوم «ثارالله»، فراتر از انتقام مادی است و به‌نوعی مفهوم معنوی اشاره دارد که در سطح الهی عمل می‌کند.

«وَأَطَعْتَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ حَتَّى أَتَاكَ الْيَقِينُ». شهادت امام حسین (ع) به‌عنوان رویدادی روحانی معرفی می‌شود که معنای آن ورای مرزهای مادی قرار دارد.

«السَّلَامُ عَلَيْكُمْ يَا أَنْصَارَ دِينِ اللَّهِ». یاران امام حسین (ع) به‌عنوان حامیان دین خدا و نه صرفاً مبارزان یک‌قیام مادی توصیف می‌شوند.

این شواهد، نشان می‌دهد که زیارت وارث به‌طور مکرر بر تمایز میان تاریخ روحانی و مادی تأکید دارد. عاشورا در این چارچوب نه‌تنها رویدادی تاریخی، بلکه حقیقتی قدسی و جاودانه تلقی می‌شود. این نگاه، عاشورا را از رویدادی محدود به یک‌نقطه زمانی به‌الگویی برای ارتباط مداوم با حقایق معنوی تبدیل می‌کند، که دقیقاً با دیدگاه کربن درباره تمایز میان تاریخ قدسی و مادی مطابقت دارد.

هـ) رویکرد هرمنوتیکی

درک تاریخ قدسی، به رویکرد هرمنوتیکی خاصی نیازمند است که معنای روحانی وقایع و متون را در سطوح عمیق‌تر روشن می‌کند (Corbin, En Islam iranien, p.136). این روش، از تفسیر ساختارها و مشابهت‌های معنایی برای کشف الگوهای برابر سطوح مختلف وجودی استفاده می‌کند که ارتباطات بین این سطوح را آشکار می‌سازد (Corbin, Spiritual Body and ..., p.266).

روش هرمنوتیکی کربنی، همچنین رویدادها و مناظر روحانی را که شاید در جغرافیای مادی جایی نداشته باشند، قابل درک می‌سازد (Corbin, Spiritual Body and ..., p.33). هرچند این رویکرد هرمنوتیکی پیچیده است، اما برای افرادی که با روش‌شناسی خاص کربن آشنا نیستند، ممکن است اسرارآمیز و سخت‌فهم باشد.

در تاریخ قدسی هانری کربن، فهم حقیقت‌های روحانی به یک رویکرد هرمنوتیکی نیازمند است. این روش به کشف لایه‌های معنوی وقایع و متون کمک می‌کند. زیارت وارث نیز با استفاده از زبان تمثیلی و استعاری، مخاطب را به تأمل و تدبر در معنای عمیق عاشورا و جایگاه امام حسین (علیه السلام) فرامی‌خواند.

«أَشْهَدُ أَنَّكَ مِنْ دَعَائِمِ الدِّينِ وَ أَرْكَانِ الْمُؤْمِنِينَ». امام حسین (علیه السلام) به عنوان یکی از ارکان دین معرفی شده است که این توصیف، معنای عمیق‌تری از نقش او در حفظ دین الهی دارد.

«أَشْهَدُ أَنَّكَ الْإِمَامُ الْأَبْرُ التَّقِيُّ الرَّضِيُّ الزَّكِيُّ الْهَادِي الْمَهْدِيُّ». این صفات، نشان‌دهنده رهبری معنوی امام حسین (علیه السلام) و دعوت به تأمل در اهمیت او برای هدایت انسان‌هاست. «فَلَعَنَ اللَّهُ أُمَّةً قَتَلَتْكَ». این لعنت نه تنها به دشمنان امام در زمان عاشورا، بلکه به تمام کسانی که در برابر حقایق الهی می‌ایستند، اشاره دارد.

«وَأَشْهَدُ لِلَّهِ وَ مَلَائِكَتِهِ وَ أَنْبِيَائِهِ وَ رُسُلَهُ أَنِّي بِكُمْ مُؤْمِنٌ». شهادت‌دادن به حقانیت امام حسین (علیه السلام) به عنوان یک عمل معنوی تأمل‌برانگیز، مخاطب را به تدبر در ایمان خود فرا می‌خواند.

زیارت وارث از زبانی بهره می‌گیرد که مخاطب را به‌لایه‌های عمیق‌تری از معنای عاشورا هدایت می‌کند. این زبان استعاری و نمادین، شباهت بسیاری به‌روش هرمنوتیکی کربن دارد که به‌دنبال یافتن معنای نهفته در وقایع و متون است. زیارت، با این روش‌شناسی، معنای عاشورا را از یک‌واقعۀ تاریخی صرف فراتر می‌برد و آن را به‌حقیقتی جهانی و فرازمانی تبدیل می‌کند.

(و) تداوم حقایق روحانی

در نهایت، تاریخ قدسی تداوم حقایق روحانی را از گذشته تا آینده مورد تأکید قرار می‌دهد. تاریخ روحانی، فرآیندی پیوسته است که در آن روح‌ها و انبیا می‌توانند حضور معنوی خود را به‌صورت مداوم در تاریخ بشری ادامه دهند (Corbin, Swedenborg & Esoteric, p.125). این فرآیند، به‌عنوان یک‌عمل زنده و جاری در نظر گرفته می‌شود که نه‌تنها تأثیرات خود را در گذشته و حال، بلکه در آینده نیز اعمال می‌کند.

این دیدگاه، امکان حضور معنوی دائمی افراد خاص را در لحظات مختلف تاریخی فراهم می‌آورد (Corbin, En Islam iranien, p.132). این استمرار، باعث می‌شود که تاریخ قدسی ابزاری برای درک و تفسیر برانگیختگی‌های روحانی در تاریخ و فرهنگ‌ها به‌طور پیوسته فراهم آورد.

از مهم‌ترین جنبه‌های تاریخ قدسی، تداوم حقیقت‌های معنوی از گذشته تا آینده است. کربن معتقد است که این حقایق، از طریق واسطه‌های الهی، در تمام زمان‌ها جریان دارند و هیچ‌گاه از بین نمی‌روند. زیارت وارث نیز با تأکید بر ارتباط معنوی مخاطب با امام حسین (ع) و یارانش، این استمرار را نشان می‌دهد.

«أَشْهَدُ أَنَّ الْأَئِمَّةَ مِنْ وَٰلِدِكَ كَلِمَةُ التَّقْوَىٰ وَأَعْلَامُ الْهُدَىٰ وَالْعُرْوَةُ الْوُثْقَىٰ». امامان از نسل امام حسین (ع) به‌عنوان استمراردهندگان حقایق الهی معرفی می‌شوند.

«أَشْهَدُ اللَّهَ وَ مَلَائِكَتَهُ وَ أَنْبِيَآءَهُ وَ رُسُلَهُ أَنِّي بِكُمْ مُّؤْمِنٌ». بیانگر تداوم ایمان و ارتباط معنوی میان انسان و امام حسین (ع) در طول تاریخ است.

«وَجَعَلَنِي مَعَكُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ». درخواست پیوند با امام حسین (ع) و یارانش، نشان‌دهنده استمرار این حقیقت در دو جهان است.

«وَعَلَى شَاهِدِكُمْ وَعَلَى غَائِبِكُمْ وَعَلَى ظَاهِرِكُمْ وَعَلَى بَاطِنِكُمْ». این عبارت، تأکید دارد که حقیقت امام حسین (ع) در تمام ابعاد وجودی و در همه زمان‌ها جریان دارد.

زیارت وارث، نشان می‌دهد که حقایق معنوی امام حسین (ع) و یارانش نه تنها در عاشورا، بلکه در سراسر تاریخ، تداوم دارند. این استمرار، که بخشی اساسی از تاریخ قدسی است، مخاطب را به درک عمیق‌تری از حضور معنوی امام در زندگی شخصی و اجتماعی خود فرا می‌خواند. این دیدگاه، زیارت وارث را به‌ایزاری برای زنده نگه‌داشتن حقایق الهی در ذهن و قلب شیعیان تبدیل می‌کند.

نتیجه

هانری کربن در بررسی تاریخ قدسی، سفری معنوی و ژرف را ترسیم می‌کند که فراتر از ثبت وقایع تاریخی است و معنای عمیقی از ارتباط انسان با امر الهی ارائه می‌دهد. او با تأکید بر پیوند تجربیات شخصی، بینش‌های فلسفی و اعمال معنوی، خوانندگان را به درک ابعاد عمیق‌تر هستی و روایت الهی فرا می‌خواند. نمادها، کهن‌الگوها و نقش راهنمایان معنوی در اندیشه کربن، نشان‌دهنده اهمیت فهم تاریخ به‌عنوان جریانی پیوسته از تجلیات الهی است که در هر لحظه در حال آشکار شدن هستند. این نگاه در زیارت وارث نیز تجلی می‌یابد؛ متنی که نه تنها یک اثر زیارتی، بلکه تفسیری معنوی از تاریخ شیعه است. زیارت وارث با تأکید بر زنجیره انتقال روحانی از آدم تا امام حسین (ع)، عاشورا را بخشی از یک جریان معنوی ازلی - ابدی معرفی می‌کند و امام حسین (ع) را واسطه‌ای الهی و الگویی برای کمال انسانی می‌داند. این زیارت با درکی چرخه‌ای و کیفی از زمان، وقایع عاشورا را از یک حادثه مادی به حقیقتی فرازمانی ارتقا می‌دهد و تداوم حضور معنوی امام را در همه زمان‌ها بازنمایی می‌کند. با بهره‌گیری از رویکرد هرمنوتیکی، زیارت وارث معنا و پیام عاشورا را در قالب هویتی الهی و تربیتی، فراتر از تاریخ محدود، به مخاطبان منتقل می‌سازد و آنها را به تأمل در جایگاه خود در این جریان معنوی فرا می‌خواند.

منابع

- شایگان، داریوش (۱۳۷۱ش)، هانری کربن و آفاق تفکر معنوی در اسلام ایرانی، ترجمه باقر پرهام، آگاه.
- کوربن، هانری (۱۳۷۷)، «نامه هانری کوربن»، سیاست خارجی، شماره ۴۷، ص ۵۳-۵۸.
- موسوی گیلانی، سیدرضی (۱۳۸۵)، «دیدگاه پدیدارشناسانه هانری کربن به دکتین مهدویت»، انتظار شماره ۱۷ (ویژه نامه دکتین مهدویت ۲)، ص ۲۹-۷۵.
- طوسی، محمدبن الحسن (۱۴۱۱هـ - ۱۹۹۱م)، مصباح المتهجد و سلاح المتعبد، مؤسسه فقه الشیعه، بیروت، الطبعة الأولى.
- الموسوی، سیدعلی (۱۴۰۱ش)، مستندات قرآنی و روایی زیارت وارث، استاد راهنما: کریم پور قراملکی، جامعه المصطفی العالمیه.
- Bligh, Rebecca, The Réalité-humaine of Henry Corbin, A Thesis submitted for the degree of PhD, Goldsmiths College, August 2011.
- Jambet, Christian, Henry Corbin, Cahiers de L'Herne, no. 39,1981.
- Laude, PATRICK, PATHWAYS TO AN INNER ISLAM: Massignon, Corbin, Guénon, and Schuon, STATE UNIVERSITY OF NEW YORK PRESS, 2010.
- Corbin, Henry. Spiritual Body and Celestial Earth: From Mazdean Iran to Shi'ite Iran. 1960.
- Corbin, Henry. L'homme de lumière dans le soufisme iranien. Collection Le Soleil dans le Cœur, 1987.
- Corbin, Henry. Temple and Contemplation: A Collection of Henry Corbin's Lectures on Islamic Philosophy and Mysticism. 1986.
- Corbin, Henry. Livre de la Sagesse Orientale. 1986.
- Corbin, Henry. Swedenborg & Esoteric Islam: Two Studies. 1995.
- Corbin, Henry. En Islam iranien, aspects spirituels et philosophiques. Tome I, le Shi'isme duodécimain. 1991.
- Corbin, Henry. History of Islamic Philosophy. 2014.
- Corbin, Henry. Creative Imagination in the Šūfism of Ibn 'Arabī. Translated by Ralph Manheim. Princeton University Press, 2019.

